

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY
V BRNĚ

PŘEHLED VÝZKUMŮ
40 (1997-1998)

ISSN 1211-7250
ISBN 80-86023-18-4

001 3811

BRNO 1999

PD 4423

S 9990385

395

250, ✓

PŘEHLED VÝZKUMŮ 40 (1997-1998)

Vydává: Archeologický ústav AV ČR Brno
Královopolská 147, 612 00 Brno
E-mail: ps@isibrno.cz

Odpovědný redaktor: PhDr. Jaroslav Tejral, DrSc

Redakce a příprava pro tisk: Mgr. Balázs Komoróczy, Ing. Petr Škrdla,
Richard Zatloukal

Na titulním listě: Mikulčice - sídliště na "Klášteřisku"

Tisk: BEKROS

Náklad: 350 ks

Publikace neprošla redakční ani jazykovou úpravou

© 1999 by the Authors

All rights reserved

AÚ AV ČR Brno, Královopolská 147, 612 00

byl vyhlouben přímo do sprašového podloží a na jehož jižní stěně a vně jižního okraje byla nadusána kamenitá vrstvička k. 105. Vznik relativně mělkého žlábků lze klást nejspíše do 14., či na přelom 14./15. stol., což dokládají zlomky keramiky ze záspy Šlo patrně o fragment sídlištní aktivity související s osídlením před hlavní městskou hradbou.

Rudolf Procházka, ARCHAIA, pracoviště Brno

Prameny:

Procházka, R. 1997: BRNO – Sukova ul., vodovodní přípojka. Nálezová zpráva č.j. 15/97 uložená v archivu brněnského pracoviště společnosti ARCHAIA.

Resumé:

Brno (Bez. Brno-město). Sukova Gasse. Siedlung. Mittelalter. Rettungsgrabung.

BRNO (okr. Brno-město)

Nám. Svobody 8, parc. č. 130. Sídlíšť. Středověk, novověk (13. - 17. stol.). Záchraný výzkum.

Archeologický výzkum (akce A 33/97) byl vyvolán celkovou rekonstrukcí neorenesančního měšťanského domu na parcele č. 130 a jeho realizace byla provedena formou plošného terénního výzkumu spolu s dohledem nad prováděnými stavebními pracemi.

Lokalita je umístěna na mírně klesajícím východním svahu, původně skloněném rovněž severně, směrem ke korytu dnes zaniklého Městského potoka, jenž protékal ulicí Kobližnou. Podloží je tvořeno kvartérní sprašovou návějí, nasedající na zelenavou jílovitou vrstvu. Na povrchu spraše je zachován souvislý povrch holocénního půdního horizontu, tvořeného černozemí (až 0,4 m silný). Prostředí středověkých kulturních vrstev je silně zavlhčeno, což souvisí se stavem spodní vody. Její úroveň bylo dosaženo na niveletě 209,75 m. n. m. Původně svažité povrch parcely byl v průběhu staletí zcela vyrovnán, respektive překryt zástavbou či komunikačními plochami. Rozsah odkrytých archeologických situací se pohybuje v rozmezí cca 214 až 210 m. n. m, s výjimkou některých zahloubených objektů. Umístění v bezprostřední blízkosti frekventovaného průsečíku dopravních tras na jednom z hlavních tržišť města Brna řadí tuto dispozici v rámci brněnské aglomerace mezi nejprestižnější parcely.

Existence zástavby parcely domu na nám. Svobody 8, městišť při jednom ze dvou hlavních brněnských tržišť, se důvodně předpokládá již na počátku 13. století, v období kdy se Brno formuje v pevně institucionalizované středověké město. Archeologický výzkum, kromě úkolu postřehnout a zdokumentovat archeologické památky na lokalitě, mohl pomoci doložit v hlavních rysech stavební vývoj na zmíněné parcele. Nezastavěnou plochu dvorního traktu, pokrývala recentní betonová dlažba (v průměru 214, 70 m n. m.). Po jejím odstranění a odtěžení planýrky těžkou mechanizací začal vlastní archeologický výzkum. Nutno přiznat, že podle dostupných informací (Eliáš, 1996) se v těchto místech nějaké novověké stavební zásahy nepředpokládaly. Odkrytá terénní situace však tyto iluze rozptýlila. Zde nutno upozornit, že některé závěry stavebně historického průzkumu stavby musely být po překvapujících zjištěních archeologického výzkumu zejména v prostorách suterénu a prvního podlaží sanovaného domu výrazně korigovány.

Archeologicky zjištěné středověké kulturní vrstvy na zkoumané parcele lze na základě stratigrafie a předběžného rozboru keramického materiálu rozdělit na několik hlavních horizontů (1. polovina 13. století, 2. polovina 13. až počátek 14. století, 14. století, 15. století,

renesanční období, období barokních stavebních úprav, období klasicistní a pozdněklasicistní přestavby).

Nejstarší zjištěné stopy osídlení na zkoumané parcele lze časově zařadit do 1. poloviny 13. století. Několik kulturních vrstev a zahloubených objektů s typickou pozdněhradištní keramikou, podobně jako na jiných parcelách, dokumentuje pionýrské období města, dobu před i těsně po udělení městských privilegií. Jsou to sídlištní vrstvy, kúlové jámy a jejich zásypy, a pozůstatky zahloubené dřevěné kúlové stavby („polozemnice“ ?), zaniklé požárem někdy v průběhu 13. století.

Stratigraficky nad tímto požárově-destrukčním horizontem následuje komplex kontextů reprezentujících výstavbu „románského“ věžového domu. Dům měl zhruba čtvercový půdorys o vnitřní světlosti cca 8,80 x 6,70. Obvodové zdi byly přibližně stejně silné cca 1,10 m, pouze síla zdi západní, tj. průčelní zdi směrem na tržiště (náměstí Svobody) nebyla zjištěna. Původní vstup z tržiště byl s největší pravděpodobností odkryt v západní stěně u severozápadního rohu místnosti. Půdorys lze alespoň v zachycené zahloubené části rozčlenit na vlastní prostoru zahloubeného podlaží, dále na malou místnost v severovýchodní části oddělenou od ostatních částí zdmi, sloužící zřejmě jako schodiště, a na prostoru v jihovýchodní části, která nejpravděpodobněji představuje vstupní, resp. průchodní šíji na dvůr městiště. Samotná místnost zahloubeného podlaží měla světlost cca 6,90 x 6,70 a sloužila patrně jako sklep, resp. sklad. Úroveň podlahy tohoto zahloubeného přízemí lze pouze odhadnout. Její úroveň byla někde kolem 211,00 - 211,10 m n. m., přičemž úroveň okolního terénu byla zhruba o 1 m vyšší. Horní hrana horizontálních trámů, vezděných do delších stěn domu a nesoucích stropní trámy byla ve výšce kolem 214,00 m n. m. Výška místnosti tedy činila cca 3 m. Domy s podobnými rozměry a proporcemi máme v Brně pro 13. století doloženy. V poslední době byly zachyceny zejména při výzkumech na Starobrněnské a Rašínově ulici (ÚAPP Brno, ARCHAIA, výzkumy D. Merty). Výše popsaný „románský“ dům z náměstí Svobody 8 však je z nich nejlépe zachovaný.

Nárůst počtu objektů i větší mocnost souvrství zachycených při snižování dvorku svědčí o tom, že sídelní aktivita na této parcele v průběhu 13. století nabírala na intenzitě. Kromě četných sídlištních vrstev a několika komunikačních úrovní zde byl odkryt nepatrný zbytek středověké kamenné dlažby. Zajímavý byl příkopovitě zahloubený objekt, v půdorysu ve tvaru L, v jehož kratším (severním) rameni bylo zjištěno několikrát vymazávané (tj. obnovované) dno pece. Pec přecházela v trychtýřovitý objekt (kubus pece ?), jenž byl porušen zdí bočního (severního) dvorního traktu budovy. Delší (východní) rameno objektu pravděpodobně sloužilo jako předpecní manipulační prostor. Přesný účel pece není zatím jasný. Kúlové jámy jsou velmi pravděpodobně stopami po dřevěné stavbě, snad doprovázející „románský“ dům. Zřejmě ještě do první poloviny 13. století náleží odkrytá odpadní jímka. Nálezy byly reprezentovány keramickými střepy, zvířecími kostmi, kousky mazanice, několika železnými předměty. Vedle pozdněhradištních střepů se již v tomto období objevuje typická tmavěšedá slídnatá keramika, doprovázená světlešedou slídnatou keramikou, dominující v závěru 13. století, resp. počátku století následujícího.

Vývoj osídlení na zkoumané parcele plynule pokračoval. V archeologických nálezech je patrné zvyšování socioekonomické úrovně obyvatel domu. Jeden z nejbohatších nalezových souborů obsahovala sídlištní vrstva k. 171. V ní byly kromě jiného nalezeny střepy leštěné červenohnědě zbarvené keramiky, zeleně glazovaného zboží, úlomky dlaždic s černohnědou povrchovou glazurou, zlomek skla (přílep). Nejzajímavějším nálezem byl úlomek zeleně glazovaného akvamanile s částí figurální výzdoby, kterou představovala noha rytíře ve třmeni. Nádoba zřejmě měla tvar koně s jezdcem. Zhruba obdobně lze na základě stratigrafické

situace a nálezových souborů časově zařadit požárovou vrstvou k. 142, a další odpadní jímku. Tato byla zajímavá tím, že se z velké části uchovala původní dřevěná výztuž její stěn. Kromě jiného v jejím zásypu bylo nalezeno asi třicet kousků železné strusky jejichž průměr pohyboval od 5 cm do 20 cm.

Někdy ve 14. století došlo k výrazné přestavbě původního „románského“ domu. K původní stavbě byla na její východní straně, tj. směrem do hloubky parcely, připojena prostora o světlosti 10,7 x 6,70. Dům tímto nabyl v půdorysu dvouprostorového členění. Strop v této přístavbě, alespoň co se týče zahloubeného přízemí pravděpodobně tvořila klenba vycházející z pilířů. Nutno zmínit fakt, který při předběžném historickém průzkumu, provedeném v součinnosti s archeologickým výzkumem pro společnost ARCHAIA zjistila PhDr. M. Flodrová (zpráva je k dispozici v archivu brněnského pracoviště uvedené organizace). Podle ní byl dům v letech 1323 - 1370 velmi pravděpodobně brněnskou městskou rychtou, poněvadž jej vlastnila významná měšťanská rodina (původem) z Roru v Dolních Rakousích, jejíž členové Jan a jeho syn Jakub byli brněnskými rychtáři. Zmíněnou přestavbu se nejpravděpodobněji provedla některá z těchto dvou osob. Do období 14. století lze kromě převažujících typických odpadních vrstev zařadit štetovou vrstvu, dvě odpadní jímky, a dva další zahloubené objekty. V nálezech pocházejících z tohoto období převažovala tmavošedá slídnatá keramika (hrnce, džbány, zvonovité pokličky, kahánky, misky). O výši společensko-kulturní úrovně obyvatel domu svědčí nálezy zlomků glazované (i oboustranně) keramiky, malovaných dlaždic, část lidské plastiky. Do této fáze spadá výstavba kamenné stavby v bezprostředním severním sousedství domu, soudě podle datace materiálu z příslušných vrstev. Dnes tato stavba představuje severní přední křídlo domu. Nelze s jistotou zjistit, jestli tato stavba organicky souvisela se zkoumanou parcelou nebo s parcelou vedlejší (dnešní Vereinsbank), případně patřila k samostatné parcele. S ohledem na pozdější situaci je nejvíce přijatelná poslední hypotéza, znamenalo by to ovšem, že přinejmenším od 14. století zde existovala mezi dnešními parcelami 130 a 129 ještě jedna další. Ve východní stěně místnosti severního křídla byl totiž při sanaci těchto prostor a při výkopu pro plánovanou výtahovou šachtu zjištěn vstup, dle předběžné datace renesanční, který navazoval na dnes již neexistující schodiště a umožňoval samostatný přístup do tohoto sklepa.

Následující 15. století přineslo také výrazné stavební úpravy. Mezi oběma místnostmi se objevil portál, zřejmě na místě staršího komunikačního spojení. Charakter některých znaků jeho poškození (přelomený práh, nebo podobně se jevící články portálu evokují domněnku, že byl použit druhotně. Severní křídlo domu obdrželo vstup od hlavního rynku, reprezentovaný dalším portálem, jehož časové zařazení do 15. století učiněné na základě rozboru konkrétní nálezové stratigrafické situace odpovídá původnímu kulturněhistorickému zařazení. Není však vyloučeno, že se do prostor severního křídla vstupovalo v místech zmíněného portálu již v předcházejícím období. Zajímavá je masivní zeď jihovýchodním rohu dvora, částečně zasahující i do prostoru zadního traktu. Zeď porušila odpadní jímku ze 14. století, naopak v prostoru zadního traktu ji již překrývala raněnovověká vrstva. Může souviset s existencí areálu s věží, lokalizovaného spíše na vedlejší jižní parcelu (dle Bayer - Zeiserova prospektu z poloviny 17. století). Studna, odkrytá v zadním traktu, vybudovaná z nasucho kladených kamenů, poskytla velmi bohatý nálezový soubor, jež reprezentuje zejména keramika 1. poloviny 15. století (džbány, hrnce, pokličky, poháry, pokladničky. Velmi cenné jsou nálezy zbytků dřevěných misek, zejména tenkostěnné soustružené misky se zataženým okrajem. Do 16. století nutno položit dataci zděné odpadní jímky odkryté poblíž studny, obsahující pěkný soubor reprezentovaný brněnskými poháry (5 celých exemplářů) a džbánem.

Obr. 1: Brno, Nám. Svobody 8, parc. 130 (akce A33/97). Zaměření plochy výzkumu.

Další dvě studny byly zachycené na dvorku parcely. Jedna byla v období klasicistních úprav pouze přestavována, její původní výstavba však spadá do staršího období, patrně již do 13. století. Druhá je s velkou pravděpodobností až novověká.

Barokní rekonstrukce objektu znamenala přeměnu v palác s půdorysně dispozičním členěním, zejména v jeho přední části, velmi podobným dnešnímu stavu. Co se týče sklepa v severním křídle a všech místností ve vyšších patrech nad ním však nutno uvést, že snad v tomto období došlo k zazdívce jeho původního vstupu ke komunikačnímu a tím zřejmě i funkčnímu a vlastnickému propojení sjednocení objektu. Velmi pravděpodobně došlo také k výstavbě severního dvorního traktu. Jeho případná starší renesanční fáze existence nebyla potvrzena. Není vyloučena ani nějaká barokní zástavba v místech dnešního východního dvorního traktu. Největším novověkým stavebním zásahem na ploše zkoumané parcely byla kanalizace, zděná z cihel. Převážnou část barokní přestavby podle všeho nejpravděpodobněji provedl v někdy v období poslední třetiny 17. století pan Ondřej Rodenius z Hirzenau, některé menší stavební úpravy snad další šlechtičtí majitelé - Ditrichštejnové (40. léta 18. století).

Další fázi stavebního vývoje domu představuje již pozdněklasicistní úprava provedená tehdejším majitelem velkoobchodníkem Johannem Herringem ve 40. letech 19. století. V hlavním, předním křídle budovy byla v suterénu 005 vystavěna pec teplovzdušného vytápění, jehož rozvodný systém je dnes patrný v souvislosti s prováděnou sanací objektu. Severní dvorní trakt byl od úrovně přízemí vybudován znovu. Nově postaveno bylo východní (zadní) dvorní křídlo domu a rekonstrukcí prošla i kanalizace. Poslední výraznější stavební aktivita, spojená opět se jménem vlastnické rodiny Herringů a kladena do 70. let 19. století, vyústila v podobu novorenesančního paláce, kterou si objekt přes některé pozdější a slohově spíše negativní zásahy zachoval do dnes prováděné sanace. Kromě v SHP popisovaných stavebních úprav došlo i k zániku funkce výše zmiňované kanalizace. Její zásyp obsahoval

zajímavou nálezovou kolekci keramiky, skla, soudobých mincí, zdobených dýmek a jiných předmětů s velkým procentem celých nebo téměř celých artefaktů. Soubor časově zabíral dosti široký časový interval od konce 18. do poloviny 19. století. Uvedené zjištění evokuje dojem, že drtivá část sutě pochází ještě z rozsáhlé stavební rekonstrukce úpravy domu U zlaté lodi ve 40. letech 19. století a v souvislosti se zánikem kanalizace došlo pouze k jejímu částečnému přemístění. Některé interpretační nejasnosti týkající se novověkých stavebních úprav lze snad vyřešit v konfrontaci se zevrubnějším historickým rozbohem odpovídajících písemných zpráv. Rozhodně by tomu napomohl doplňující stavebně historický průzkum, zejména když je většina zdí dočasně obnažena, poněvadž předcházející „povrchový“ stavebněhistorický průzkum je nedostačující a místy nepřesný.

Zmíněnou vrstvu stavební suti překrývala neorenesanční dlažba z velkých kamenných bloků (70. léta 19. století), a konečně recentní betonová dlažba.

Archeologický výzkum doložil osídlení zkoumaného místa již od počátků města Brna. K nejdůležitějším zjištěním patří objev půdorysu nejstaršího zděného domu, datovaného do průběhu 13. století. Časové zařazení výstavby tohoto domu do 1. poloviny 13. století s ohledem na celkové stratigrafické vztahy je velmi pravděpodobné, absence nějakých přesnějších datačních opor to však zatím nedovoluje. Jeho půdorys a předpokládaný vzhled jej kladou do horizontu příbuzných „věžovitých“ měšťanských staveb objevujících se v německém prostředí již ve 12. století a šířících se ve střední a východní Evropě v souvislosti s přílivem germánského obyvatelstva do našich měst, jejichž vznik je ostatně s touto kolonizační vlnou spojen.

Peter Kováčik, ARCHAIA pracoviště Brno

Prameny a literatura:

Kováčik, P. 1998: BRNO – Nám. Svobody 8. Nálezová zpráva č.j. 2/978 uložena v archivu brněnského pracoviště společnosti ARCHAIA.

Eliáš, J. 1996: Brno Náměstí Svobody č.8. Stavebně historický průzkum, text a plány. Uloženo v archivu PÚ v Brně.

Resumé:

Brno (Bez. Brno-město). Svobody Platz Nr. 8. Siedlung. Mittelalter, Neuzeit (13.-17. Jh.). Rettungsgrabung.

BRNO (okr. Brno-město)

Šilingrovo nám. parc. č. 486, ulice Biskupská – vozovka před č. 5, 8, 10, parc. č. 372. Sídliště. Vrcholný středověk (13.-14. stol.), novověk (16. stol.). Záchraný výzkum.

V květnu 1997 byl sledován výkop kabelovodu na Šilingrově nám. a v Biskupské ulici (prováděl ÚAPP Brno, akce UB 39/97). V šachtě KK 11 byl zjištěn zahloubený objekt z 13. stol., porušený zdívaním gotického domu. Jeho suterén vyplňoval zával s renesanční keramikou. V šachtě KK 12 byla zkoumána rozměrná odpadní jámka z 16. stol.

Rudolf Procházka, ARCHAIA pracoviště Brno

Resumé:

Brno (Bez. Brno-město). Šilingrovo Platz Nr. 486, Biskupská Gasse Nr. 5, 8, 10. Siedlung. Hochmittelalter (13.-14. Jh.), Neuzeit (16. Jh.). Rettungsgrabung.